

УДК 215 (450)

ВОЛОДИМИР КРАМАР

(Хмельницький)

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188734>**ТЕМАТИЧНІ І СТРУКТУРНІ ПАРАЛЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ
ТА КАТАЛАНСЬКОЇ ПРОЗИ**

Розглянуто типові повторювальні компоненти формальної будови прози Мерсе Родореди – класика каталанської літератури ХХ ст. Визначено їхню роль у створенні національного забарвлення роману. Здійснено зіставний аналіз поетичних особливостей прози Мерсе Родореди зі структурою окремих творів української прози. Зазначено структурні компоненти прози, що з великою долею вірогідності формуватимуть національну своєрідність європейського роману.

Ключові слова: національний колорит; порівняльний аспект; регіон; художній простір; безсюжетність; поетика.

Порівняльний аспект нової української й каталанської прози, які мають глибинні спільні риси, на сьогодні є малодослідженим. Обидві літератури у ХІХ і ХХ ст. розвивались у полі більших європейських літератур, і за таких обставин завданням частини «регіональних» письменників ставало відтворення національної своєрідності, інші прагнули пізнати загальнолюдське через інструментарій оригінальної культури.

Проблема співвідношення універсального й оригінального в мистецтві розробляється протягом значного часу в різних жанрових і методологічних площинах. І якщо, наприклад, ірландський компонент у складі літератури Британії досліджено досить ґрунтовно, то національні особливості української та каталанської літератур вивчені менше. Водночас зіставний аналіз відмінностей між літературами українською і російською та каталанською і кастильською може бути показовим. Історично зазначені літератури розвивались у дуже схожих умовах: обидві прагнули злиття із загальноєвропейським контекстом, й обидві відчували сильне тяжіння (а часто й політичний супротив) російської та кастильської держав. Виявлення окремих законів взаємодії каталанської й кастильської літератур дозволить краще зрозуміти закони розвитку вітчизняної літератури.

На теренах СРСР елементи компаративного аналізу кастильської й каталанської літератур можна було зустріти в монографіях М. Тертерян, А. Плавскіна, сьогодні в україномовному Інтернеті, журналі «Всесвіт» трапляються лише поодинокі літературознавчі штудії (А. Лукашов, О. Пронкевич, О. Бабич) і переклади поезії, виконані А. Антоновським. Крім того, у багатьох наявних роботах насамперед розглянуто тематичні компоненти творів – фабула, лейтмотив, ідейність. «Дрібнішим» і часто вельми значущим елементам поетики приділено менше уваги. Ми обрали за об'єкт дослідження аналіз і зіставлення структурних компонентів текстів (художній простір, природа окремих конфліктів, символіка і художня деталь), що дозволить, на нашу думку, зазирнути у витoki й механізм побудови «регіональних» літератур.

Предметом дослідження стала творчість Мерсе Родореди – визнаного класика каталанської прози початку-середини ХХ ст. Дитинство, проведене у колі артистичної сім'ї, тісні особисті взаємини із членами групи Сабаделя сприяли формуванню світогляду, притаманного ноуцентизму. М. Родореди прийняла ідею використання національних особливостей не як кінцевої мети мистецтва, а як засобу художнього осягнення світу. Водночас їй удалося уникнути надмірного експериментаторства, яке, зрештою, виснажило ноуцентизм. Письменниця розробляла традиційні піренейські проблеми любові-смерті, життя-реальності та життя-сну; продовжувала відтворювати ту особливу атмосферу зачарованості й дива, яку критики протягом тривалого часу називали «середземноморською прозорістю».

Твори М. Родореди націлені на усну оповідь; цю якість енергійно підкреслено різноманітними композиційними та стилістичними засобами. Центральний конфлікт ранніх творів М. Родореди створений антагоністичним протиріччям між особистістю та світом. Її самотній, наївний персонаж протистоїть жорсткому часу, смерті, потворному соціальному устрою завдяки моральній чистоті, прагненню любові та важкій праці. Його душевні переживання є єдино важливою річчю, оскільки дівість часто виявляється вимушеною й неістотною реакцією на міфічне сучасне. Цими рисами протагоніст схожий із героями М. Хвильового та письменників Розстріляного відродження.

Тематико-композиційні елементи художньої прози каталанської письменниці тяжіють до універсальності народної казки. Позитивним героєм М. Родореди є «маленька природна» людина, національний тип, що керується правилами традиційної моралі. На протилежному полюсі перебуває або жорстокий, агресивний чоловік, або жінка «з холодним серцем». Така пара центральних героїв нагадує казкові фігури Попелюшки та злого чарівника чи традиційні персонажі каталанського вертепу «тітелес»: скривджену дівчину та злого відьмара.

В українській літературі ХХ ст. практично немає яскравих творів, що мали б казкову основу. «Тіні забутих предків», які відразу хочеться згадати в цьому аспекті, належать до іншої літературної епохи. Загальний настрій повісті М. Коцюбинського, як і сучасної «Казки про калинову сопілку» О. Забужко, є трагічним, тоді як мистецтво М. Родореди тяжіє до нейтральних настроїв, до жанру драми загалом.

Основні сюжетні лінії творів М. Родореди дуже часто є оригінальними інтерпретаціями мандрівних казкових сюжетів, в основі яких лежать сталі мотиви випробування, виконання обіцянок, несподіваних перетворень тощо. Для більшості романів письменниця обирає форму розповіді головного героя про його життя.

Заради створення казково-епічної атмосфери тексту автор може поступатися такими поетичними компонентами, як художня правдивість і психологізм. Стиль розповіді близький до віршів у прозі стародавніх провансальських і каталанських жогларів. Поетична будова прози М. Родореди орієнтована на традиційні національні форми народної творчості, і це найкраще відповідає тому ідейному змісту, який вона містить.

Хоч основою відродження національного мистецтва в Каталонії став романтизм (Terru, 1972, с. 98), у внутрішньому настрої творів М. Родореди переважає вплив системи бароко. Літературне бароко є типово іспанським феноменом, оскільки, мабуть, жодна з європейських літератур не досягла в цій школі таких висот, як іспанська. Водночас із позалітературних причин ця художня система не набула розвитку у власне каталанському мистецтві.

Звернутися до засобів бароко М. Родореду спонукав особистий соціальний досвід, який минув в абсурдному часі воєн, насильства та нетерпимості. Логічність звернення авторки до бароко також може бути обґрунтована висновками дослідників (І. Тертерян, Х. Барелли), що у прозі Іспанії ХІХ–ХХ сс. принципової розбіжності між елементами бароко романтизму й реалізму не існує. Також бароко вільно взаємодіє і з народною творчістю, яка часто лежить на споді родоредівських оповідей.

Із сучасніших поетичних технік М. Родореда активно використовує інтроспекціонізм як основний засіб самохарактеристики протагоніста. Якість такої самохарактеристики виявляється принципово важливою, тому що переважно через подання завищеної самооцінки протагоніста деякі письменники впадали у транс «нарцистичного самоспоглядання» (Р. Баклі (Buckley, 1982)), чим знецінювали художню якість своїх творів. Дорослі герої М. Родореди схильні до зважених самооцінок, оскільки між думкою, дією та її рефлексією стоїть коефіцієнт часу. Ця особливість «відтермінованої реакції» зумовлює ще одну важливу рису поетики, а саме – відсутність динамічного розвитку подій, важливість антуражу, постановочної сцени. Проза М. Родореди в цьому аспекті тяжіє до жанру драми.

«Сценовість» родоредівської поетики, наче у фокусі, демонструє вплив багатьох «дріоніших» властивостей сюжету: «подробиці, яка зумовлює», «інженуїзму стилю», «речової асоціативності». Раціональне життя персонажів протиставлене життю за велінням серця, особистий характер істини ставиться вище за раціональну етику, спотворену ходою прогресу, тому і вся художньо-сміслова система каталанської письменниці тяжіє не до фабульності з її причинно-наслідковим зв'язком чи найкращим інтригою, а до монтажу епізодів, що представляє готовий міф.

Це зумовлене концептуальним підходом авторки до мистецтва слова, ядром якого в її очах є наївне, пізніше дитяче, але, зрештою, нелогічне світовідчуття (Г. Гачев, наприклад, узагалі вважає «нелогічність» головною ознакою «регіоналізму» (Гачев, 1988)). На думку О. Гассета, Ж. Сартра, естетичні ідеї яких наслідувала письменниця, сюжет передбачає певну логічну впорядкованість, раціональність погляду, а не вибіркове, експресивне подання вражень-сцен. Усеосяжний або «діаспорний» конфлікт родоредівських романів сам по собі вписується й у фундаментальні властивості бароко, зокрема його «візерунковість» і «дзеркальне миготіння».

Цей прийом літературного дзеркала використаний М. Родоредою як провідний засіб художнього відтворення дійсності, потворної у кривому дзеркалі ранніх творів та міфічної в уламках розбитих дзеркал пізніх творів. Численні дзеркала множать постать самотнього героя письменниці. Спотворене життя «маленької людини» небагатих кварталів Барселони сприймається не як окремий випадок, а як символ, типова доля всього поневоленого народу. Дзеркало – містична річ – набуває метафоричного значення як життєвого циклу екзистенційного героя.

Крім дзеркал, важлива формально-композиційна роль у М. Родореди належить поняттю землі – як усьому ідейно-проблемному комплексові, пов'язаному з «літературою ґрунту», так і власне художньому просторові. Будова та якості художнього простору романів письменниці залишаються незмінними на всіх етапах творчості. Це дуже невелика й доглянута місцевість (часто – сад), ізольована від решти світу. Існування головних героїв, як і всіх загалом сюжетних компонентів, неможливе поза її межами, тому вона сприймається як метафора сутнісних характеристик протагоніста такого ж скрутого, чия свідомість розщеплена, деформована.

Художній простір до певної міри стає «модифікатором» дій протагоніста й не через брак психологічної мотивації, а через концепцію героя: виведіть його за межі цього умовного макондо, і його тіло враз омертвіє, а свідомість утратить джерело рятівних спогадів. Така властивість каталанської прози відповідає структурі українського письменства, герой якого значною мірою модельований простором зачарованої Десни, дому на горі, собору чи кварталів сучасних великих міст.

Протагоніст і простір у романах каталанської письменниці подані як нероздільна субстанція, одвічна сполука людини й землі, непідвладна поверховим часовим впливам, тому твори М. Родореди розкривають на стільки глибинні якості психіки героя, скільки фундаментальні засади будови світу крізь призму взаємодії традиційного та універсального. Схожої мети та схожими засобами досягали письменники напрямку іспанського «еґоїзму», але, якщо їх вабила «типовість» великонаціональної каталанської колективної свідомості, то М. Родореду цікавить «особливе» каталонського індивіда.

Наприкінці творчого шляху письменниці доходить висновку, що витоки добра та зла містяться у свідомості індивіда й тому все залежить від його морального вибору. Метафорою такого нового орієнтира для людини стає етика дитячої невинності й простоти, що спирається на традиційні закони власного народу й землі.

Наведений аналіз творчості М. Родореди дозволяє побачити багато схожих рис у поетиці відомих постатей української літератури – раннього М. Гоголя, О. Довженка, М. Хвильового. Але найбільше ідентичних штрихів як на рівні теми-мотиву, так і формальної будови простежуємо у творчості Валерія Шевчука: тяжіння до химерної прози бароко, використання міфологічної теми та поетики міфу, обов'язкова присутність історичного дискурсу, посиленість інтертекстуальності.

Дослідники (Замбжицька, 2016) знаходять у В. Шевчука, зокрема у романі «Дім на горі», впливи ібероамериканського магічного реалізму. І каталанський, й український автори використовують екзистенційні теми та мотиви (герой як неповторна особистість, суб'єктивне сприйняття світу), аби по своєму осмислити місце людини у світі. Притаманними прозі цих письменників є також акцент на психіці героя, його внутрішньому психологічному стані та використання моральних дилем як основи сюжету. Звернемо також увагу на обов'язковий тематико-структурний елемент. Це – мотив саду, що традиційно виступає уособленням культури й символом, запозиченим із давньої філософської та релігійної традиції (Р. Луп, Г. Скворода), людської душі і Раю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гачев Г. Национальные образы мира: Общие вопросы Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский. Москва : Сов. писатель, 1988. 448 с.
- Замбжицька М. Проза Валерія Шевчука у контексті європейської літератури. *Opera slavica xxvi* / 2016 / 3 (45–52). URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/136037/2_OperaSlavica_2
- Buckley R. Raices tradicionales de la novela contemporanea en Espana. Barcelona : Edicions 62, 1982. 243 p.
- Terry A. Catalan literature. London : Ernest Benn, 1972. 136 p.

REFERENCES

- Buckley, R. (1982). Raices tradicionales de la novela contemporanea en Espana. Barcelona: Edicions 62.
- Gachev, G. (1988). *Natsionalnye obrazy mira: Obshchie voprosy Russkii. Bolgarskii. Kirgizskii. Gruzinskii. Armianskii* [National Images of the World: General Issues Russian. Bulgarian. Kyrgyz. Georgian. Armenian]. Moskva: Sov. pisatel [in Russian].
- Terry, A. (1972). Catalan literature. London: Ernest Benn
- Zambzhytska, M. (2016). *Proza Valeriia Shevchuka u konteksti yevropeiskoi literatury* [Valery Shevchuk's prose in the context of European literature] *opera slavica xxvi* / 2016 / 3 (45–52). Retrieved from https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/136037/2_OperaSlavica_2

VOLODYMYR KRAMAR

THEMATIC AND STRUCTURAL PARALLELS OF UKRAINIAN AND CATALANIC PROSE

The typical and recurring structural components of the prose of Merce Rodoreda, the classic of the Catalan literature of the XX century, are considered. Their role in creating the national coloring of the novel is determined. A comparative analysis of the poetic peculiarities of Merce Rodoreda's prose with the structure of some works of Ukrainian prose is carried out. The comparative aspect of the new Ukrainian and Catalan prose, which has in-depth general features, is by now unexplored.

The problem of the ratio of universal and original in art is developed over considerable time in a different genre and methodological planes. And if, for example, the Irish component in the British literature has been studied quite thoroughly, then the national peculiarities of Ukrainian and Catalan literatures have been studied less than the mentioned one. At the same time, a comparative analysis of the differences between literature in Ukrainian and Russian and in Catalan and Castilian can be indicative. Historically, the literature was developed in very similar conditions: both sought to merge with the European context, and both experienced a strong gravitation (and often political opposition) of the Russian and Castilian states. The discovery of separate laws of interaction between Catalan and Castilian literatures will allow a better understanding of the laws of the national literature development.

The article shows peculiar structural components of the prose, which with a great deal of probability will form the national originality of any European novel.

Key words: national peculiarities; comparative aspect; region; setting; slow plot; poetics.

Одержано 10.05.2019 р.